

Andrzej Malinowski  
Uniwersytet Warszawski

## NAGŁÓWKI W TEKŚCIE AKTU NORMATYWNEGO

W niniejszym artykule język prawny jest rozumiany jako język tekstów prawa, które obowiązują lub obowiązywały. W takim rozumieniu język prawny jest wyłącznie językiem pisanim, tekstami tego języka są akty normatywne. Wyrażeniami języka prawnego są przepisy prawne. Poza przepisami, wyrażeniami języka prawnego są również inne części składowe aktu normatywnego, w szczególności nagłówki, preambuła i tytuł aktu.

Systematykę traktujemy jako podział zbioru na grupy według jakiegoś systemu<sup>1</sup>, gdzie przez system (gr. *systematikos* – stanowiący układ, system) rozumiemy zbiór elementów powiązanych ze sobą relacjami w ten sposób, że stanowią one całość. W literaturze teoretycznoprawnej tego typu wyodrębnienia odnoszone do tekstu aktu normatywnego najczęściej są określane jako systematyka wewnętrzna tego aktu; w takim też rozumieniu pojęcie systematyki wewnętrznej jest używane w niniejszym artykule<sup>2</sup>.

Zespoły przepisów (człony partycji) wyodrębniane przez prawodawcę w ramach systematyki wewnętrznej są opatrywane nagłówkami umieszczonymi nad tekstem każdego z tych zespołów. Nagłówek każdej jednostki systematycznej obejmuje nazwę tej jednostki („część”, „księga”, „tytuł”, „dział”, „rozdział”, „oddział”), jej liczbę porządkową (cyfra arabska albo rzymska) oraz napis hasłowy, zawierający charakterystykę zespołu przepisów. W sensie logicznym nagłówki funkcjonują w zdaniach jako nazwy, w sensie gramatycznym na

---

<sup>1</sup> Termin „podział zbioru” nie jest jednoznaczny, bywa rozumiany także jako podział zbioru na klasy w jakiejś klasyfikacji – por.: *Słownik terminologiczny informacji naukowej*, red. M. Dembowska, Ossolineum 1979, s. 111.

<sup>2</sup> Od systematyki wewnętrznej należy odróżnić systematykę zewnętrzną, rozumianą jako podział przepisów na usystematyzowane grupy regulujące w sposób kompleksowy określone dziedziny życia społecznego – por.: A. Bator, W. Gromski, A. Kozak, S. Kaźmierczyk, Z. Pulka, *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny*, Warszawa 2006, s.149–151, 254–256. Podobnie: L. Morawski, *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 2004, s. 122 i n. Dość zbliżone do opisanego wyżej uporządkowania norm systemu prawa J. Jabłońska-Bonca nazywa „systematyką wewnętrzną prawa” – por.: J. Jabłońska-Bonca, *Wprowadzenie do prawa*, Warszawa 2004, s. 138 i n. Inaczej rozumie pojęcie systematyki zewnętrznej J. Wróblewski w *Zasadach tworzenia prawa*, Warszawa 1989, s. 143–144. Por. też: A. Bałaban, D. Dąbek, P. Kędziara, A. Malinowski [red.], R. Pawelec, R. Piotrowski, *Zarys metodyki legislatora*, Warszawa 2009, s. 325 i n.

prawach rzeczowników. Wszystkie części nagłówka stanowią integralną całość i każda z nich pełni określone funkcje w tekście prawnym.

Nazwa jednostki i jej liczba porządkowa identyfikują określony zespół przepisów ujętych w jednostce systematyzacyjnej, a także pełnią funkcję wskaźnika roli strukturalnej, tzn. nazwa jednostki systematyzacyjnej jest wskaźnikiem szczebla systematyki, a jej liczba porządkowa jest wskaźnikiem miejsca w ramach jednostki nadrzędnej. Wymienione dwie części nagłówka pokazują związki logiczne zachodzące pomiędzy jednostkami systematyzacyjnymi aktu i relacje, w jakich pozostaje dana jednostka systematyzacyjna wobec innych jednostek systematyzacyjnych tego aktu. Stopień nasycenia tekstu wykładnikami relacji intertekstualnych (w tym nagłówkami) zależy od długości tekstu i jest w pewnym stopniu również skorelowany ze skomplikowaniem stosunków społecznych, regulowanych przez dany akt normatywny<sup>3</sup>.

Napis hasłowy (trzecia część nagłówka), przypisany wyodrębnionemu w ramach systematyki zespołowi przepisów, zawiera informację opracowaną przez prawodawcę na podstawie dokumentów pierwotnych, jakimi są w tym przypadku tworzące ten zespół podstawowe jednostki redakcyjne aktu<sup>4</sup>. Napis hasłowy identyfikuje zespół przepisów ujęty w ramach jednostki systematyki wewnętrznej, opierając się na kryteriach semantycznych. Jest on zbudowany ze słów zawierających określoną informację dotyczącą jakiejś właściwości zespołu przepisów opatrzonego wspólnym nagłówkiem, najczęściej przedstawia to, co zdaniem prawodawcy jest w tym zespole przepisów szczególnie istotne. Napis zawiera słowa informacyjnie i normatywnie ważne, znaczące w określeniu zawartości tematycznej przepisów ujętych w jednej jednostce.

W polskich tekstach prawnych podstawowe jednostki redakcyjne (artykuły, paragrafy) nie są opatrzone napisami hasłowymi, tylko nazwą i numerem porządkowym. W aktach prawa unijnego legislator może dodatkowo poprzedzić artykuł napisem hasłowym, który musi być koherentny z treścią przepisu. Praktyka pokazuje, że regułą jest nadawanie tytułów poszczególnym artykułom. Jednostki niższego rzędu nie są opatrywane tytułami<sup>5</sup>. Dla uproszczenia w dal-

---

<sup>3</sup> Wprowadzenie systematyki wewnętrznej jest celowe, gdy tekst obejmuje co najmniej 5 stron tekstu, zob. np.: zasada 6. w artykule: M. P. Painter, *Legal writing 201. 30 Suggestions to Improve Readability or How to Write For Judges, Not Like Judges* (dostępny pod adresem: <http://www.plainlanguagenetwork.org/legal/legalwriting.pdf>).

<sup>4</sup> Uznanie danej jednostki za podstawową jednostkę redakcyjną aktu normatywnego przesądza o tym, że jest ona obligatoryjnym składnikiem tego aktu i zachowuje ciągłość numeracji. W ustawie podstawową jednostką jest artykuł, w aktach niższego rzędu paragraf. W prawie unijnym za podstawową jednostkę redakcyjną części normatywnej aktu prawotwórczego (*basic unit*) przyjęto artykuł. Jeśli tekst części normatywnej aktu nie jest podzielony na oddzielne artykuły, to powinien być ujęty w jedynym (*Sole Article*) artykule. W aktach niewiązących (opinie, rekomendacje EC i Euratom, rezolucje) podstawową jednostką redakcyjną jest punkt.

<sup>5</sup> Por.: A. Malinowski, *Teksty prawne Unii Europejskiej. Opracowanie treściowe i redakcyjne oraz zasady ich publikacji*, Warszawa 2010, s. 111 i n.

szej części artykułu „podstawową jednostkę redakcyjną aktu” określam skrótem „przepis”.

Celem zamieszczenia nagłówków w akcie normatywnym jest zarówno dostarczenie adresatom charakterystyk wyszukiwawczych dla poszczególnych zespołów przepisów wyodrębnionych w jednostkach systematyzacyjnych, jak również zapewnienie spójności aktu normatywnego.

Nagłówki stanowią zbiór usystematyzowanej metainformacji niezbędnej do wyszukania informacji o normach ujętych w przepisach aktu. Są swego rodzaju opisami dla opatrzonych nimi zespołów przepisów i stanowią podstawę do wyszukiwania relewantnych przepisów przez odbiorcę tekstu. Zbiór nagłówków nadanych przez prawodawcę częściom składowym aktu (zespołom przepisów) może być rozpatrywany w kategoriach języka hasel przedmiotowych, tzn. napisy hasłowe tworzą system prostych hasel przedmiotowych. Są one wyznaczone w celu opisu zakresu regulacji albo rodzaju przepisów prawnych, albo wskazują umiejscowienie zespołu przepisów w tekście.

W utworzonym przez nagłówki języku hasel przedmiotowych dokumentami są jednostki systematyzacyjne poszczególnych aktów normatywnych. Z punktu widzenia teorii wyszukiwania informacji są to dokumenty niesamoistne, będące elementami całości, którą jest akt normatywny. Podział tekstu aktu normatywnego na tak rozumiane dokumenty jest przydatny do późniejszego odszukiwania tych dokumentów z ich zbioru<sup>6</sup>.

Słownictwo napisów hasłowych składa się w przeważającej części ze słów i połączeń słów zaczerpniętych w drodze derywacji treściowej z tekstów przepisów prawnych sprowadzającej się do uogólnienia lub opuszczenia części informacji zawartej w tych przepisach, a w pozostałej części wyraża ono utworzone na innych zasadach charakterystyki przepisów. Napisy hasłowe są tworzone ze słów języka prawnego i same są wyrażeniami tego języka. Słowa użyte w napisie hasłowym różnią się tym od równokształtnych słów (takich samych zestawień liter) występujących bezpośrednio w tekstach przepisów prawnych, że reprezentują one treść (względnie cechy formalne) zespołu przepisów objętych daną jednostką systematyzacyjną. Napis hasłowy wyraża taką charakterystykę opatrzonego nim zespołu przepisów, która stanowiła podstawę wyodrębnienia tego zespołu i ze względu na którą jednolite są przepisy wchodzące w skład tego zespołu. Jest on nazwą wspólnej własności przepisów ujętych w jednej jednostce systematyzacyjnej.

Sposób, w jaki zostaje wyznaczony napis hasłowy przypisany do przepisów ujętych w jednostce systematyzacyjnej, wiąże się z zastosowanym przez prawodawcę kryterium zaliczania poszczególnych przepisów do tej jednostki. Jest on w znacznym stopniu dowolny, stąd też w tekstach prawnych występują napisy hasłowe bardzo różniące się pod względem zastosowanych metod opisu

<sup>6</sup> Por.: A. I. Czerny, *Teoria wyszukiwania informacji*, Warszawa 1981, s. 36 i n.

poszczególnych jednostek systematyzacyjnych i przez to różniące się rodzajem zawartej w nich informacji, a także różniące się stopniem szczegółowości zawartych w nich określeń<sup>7</sup>. Niemniej jednak dobór słownictwa napisów hasłowych musi spełniać warunki tożsame ze stawianymi terminologii całego języka prawnego. Konstrukcja napisu hasłowego powinna być precyzyjna pod względem semantycznym i składniowym. Jako napis hasłowy prawodawca wybiera wypowiedzenie wyróżniające i identyfikujące tekst przepisów objętych jednostką systematyzacyjną przy użyciu możliwie małej liczby cech znaczeniowych tego tekstu. Napis powinien zawierać jedynie słowa informacyjnie ważne do opisu zespołu przepisów<sup>8</sup>.

Badając teksty ustaw, możemy *ex post* skonstruować propozycję typologii najczęściej stosowanych przez prawodawcę sposobów oznaczania napisami hasłowymi zespołów przepisów wyodrębnionych w ramach systematyki wewnętrznej aktu. Obserwujemy następujące kryteria, stosownie do których są formułowane napisy hasłowe:

1. Określenie osoby lub zorganizowanej grupy osób, lub jednostki organizacyjnej działających na podstawie zespołu artykułów wyodrębnionych w jednej jednostce systematyzacyjnej<sup>9</sup>.

2. Nazwa stosunków powstających między podmiotami w wyniku obowiązywania przepisów (ściślej norm) ujętych w danej jednostce systematyzacyjnej. Gdy jednostka systematyzacyjna obejmuje zespół przepisów regulujących łącznie jedną grupę stosunków w dziedzinie (w szczególności instytucję prawną), to taki człon systematyki jest opatrywany nazwą określającą treść lub zakres regulowanych w tych przepisach spraw<sup>10</sup>.

3. Nazwa czynności prawnej, której dotyczy regulacja zawarta w zespole przepisów ujętych w danej jednostce systematyzacyjnej. Elementem napisu

<sup>7</sup> Prawodawca dysponuje jedynie bardzo ogólnym wskazaniem § 62 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 20.06.2002 w sprawie Zasad techniki prawodawczej (Dz.U. z 2002 r., nr 100, poz. 908), rozporządzenia określanego dalej skrótem ZTP. Brakuje opracowanych przez doktrynę zasad i kryteriów, na podstawie których powinny być redagowane napisy hasłowe.

<sup>8</sup> Skrótowości sprzyja stereotypowość wielu z napisów hasłowych, gdyż kompetentny odbiorca zna (choćby z ZTP) ich konwencjonalne znaczenie, np. **Przepisy ogólne, Przepisy przejściowe i końcowe, Przepisy karne** itp.

<sup>9</sup> Przykład czteroszczeblowego hierarchicznego układu napisów hasłowych utworzonych zgodnie z powołaną tutaj regułą zawiera KSH, w którym obserwujemy następujący układ napisów hasłowych: *Tytuł III Spółki kapitałowe; Dział I. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością; Rozdział 3 Organy spółki; Oddział 1 Zarząd; Oddział 2 Nadzór; Oddział 3 Zgromadzenie Wspólników.*

<sup>10</sup> Opisaną zasadę zastosowano w kodeksie cywilnym, gdzie na szczeblu oznaczanym jako **tytuł** mamy nazwy takich instytucji prawnych, jak **sprzedaż, użyczenie, ugoda, kontraktacja, dostawa** itp., kolejna zaś, bardziej ogólna partycja obejmująca wymienione wyżej **tytuły** i oznaczona jako **księga** grupuje przepisy regulujące stosunki podobnego rodzaju i jest określona nazwą nadrzędną **zobowiązania**. Innym przykładem jest kodeks rodzinny i opiekuńczy, w którym wyróżniono następujące **tytuły**: *Tytuł I. Małżeństwo; Tytuł II. Pokrewieństwo; Tytuł III Opieka i kuratela.*

hasłowego jest w takim przypadku derywat odczasownikowy określający czynność, której dotyczy unormowanie<sup>11</sup>.

4. Umieszczenie członu systematyki w stosunku do początku (**przepisy wstępne**) lub do końca tekstu aktu normatywnego (**przepisy końcowe**), a także do oznaczania tych części, które są zlokalizowane poza częścią artykułową i są określane jako **załącznik**<sup>12</sup>. Oznaczenia takie występują dosyć często, pomimo że faktycznie nie niosą żadnej informacji, gdyż miejsce ich zamieszczenia w tekście jest w sposób oczywisty widoczne<sup>13</sup>.

5. Ogólność zakresu normowania przepisów zawartych w danym członie systematyki, co wyraża się w zamieszczeniu w napisie hasłowym takich nazw, jak: **przepisy ogólne**, **przepisy szczegółowe**<sup>14</sup>. Wyodrębnienie opiera się w zasadzie na ocenie stopnia ogólności regulacji zawartych w przepisach ustawy i nie jest prostym zastosowaniem tradycyjnego podziału przepisów na *leges generales* i *leges speciales*. Oczywiście jest, że własność „ogólności” nie jest jednoznaczna i oparte na niej kryterium nie jest ostre, nie zawsze też jest oczywiste, czy dany przepis jest ogólny, czy jest szczegółowy.

6. Formalne odniesienie zespołu przepisów ujętych w określonej jednostce systematyzacyjnej danego aktu normatywnego do innych przepisów zawartych w tym samym lub w innym akcie. W napisie hasłowym zamieszczone są nazwa lub nazwy relacji zachodzącej pomiędzy przepisami objętymi jednostką a innymi przepisami tego samego lub innego aktu normatywnego<sup>15</sup>.

---

<sup>11</sup> Na przykład **skarga o uchylenie wyroku sądu polubownego, wyłączenie współnika, rozwiązanie i likwidacja spółki, postępowanie w stosunku do osób nadużywających alkoholu, przekształcenie banku państwowego w spółkę akcyjną**.

<sup>12</sup> Oznaczenie *Załącznik* występuje samodzielnie albo częściej jest opatrywane dodatkowo napisem hasłowym skonstruowanym na zasadzie zbliżonej do stosowanych przy oznaczeniach przepisów merytorycznych np. *Załącznik. Wykaz robót zaliczanych do remontu budynku lub lokalu mieszkalnego*, ustawa z dnia 29 sierpnia 2005 r. o zwrocie osobom fizycznym niektórych wydatków związanych z budownictwem mieszkaniowym, Dz.U. z 2005 r., nr 177, poz. 1468.

<sup>13</sup> ZTP określa merytoryczną zawartość zespołu artykułów oznaczonych jako **końcowe** i nie określa zawartości określanych jako **wstępne**. **Przepisy wstępne** często obejmują takie artykuły, które zgodnie z zasadami określonymi w § 21 ZTP powinny się znaleźć w części opatrzonej nazwą *Przepisy ogólne* (przykładem jest ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, Dz.U. z 2002 r., nr 153, poz. 1270). Nazwą **przepisy wstępne** niekiedy prawodawca opatruje również niższy człon systematyki wyróżniony w ramach *Przepisów ogólnych* (np. w ustawie z dnia 23 stycznia 2004 r. o podatku akcyzowym, Dz.U. z 2004 r., nr 29, poz. 257), czasami stosuje oba te oznaczenia równocześnie (np. *Tytuł wstępny. Przepisy ogólne* w KPC).

<sup>14</sup> Por.: § 21–§ 24 ZTP.

<sup>15</sup> Na przykład: *Przepisy przejściowe, Zmiany w przepisach obowiązujących, Zmiana (nowelizacja) ustawy, Przepisy dostosowujące i przejściowe, Przepis uchylający oraz przepisy przejściowe i końcowe*. Rozdział 5. ZTP dosyć szczegółowo wyznacza zakres tematyczny zespołów artykułów opatrzonych wymienionymi wyżej napisami hasłowymi.

7. Wskazanie organów wyposażonych w kompetencje do określonych czynności związanych z przedmiotem regulacji lub organy, na które nałożono określone obowiązki<sup>16</sup>.

Przedstawiono powyżej wstępną typologię metod, przy użyciu których prawodawca wyznacza i redaguje napisy hasłowe, przypisane poszczególnym jednostkom systematyki wewnętrznej aktu normatywnego. Należy zauważyć, że w jednym akcie zwykle jest stosowanych równocześnie kilka różnych metod wyznaczania tych napisów, używanych zgodnie z zasadą precyzji (jednoznaczności i adekwatności) i ekonomiczności (zwięzłości). W odniesieniu do niektórych napisów hasłowych trudno jest jednak wskazać zasady, którymi kierował się prawodawca przy ich redagowaniu.

Drugą istotną funkcją nagłówek jest zapewnienie spójności aktu normatywnego na poziomie treści, jego budowy wewnętrznej, funkcji komunikacyjnych<sup>17</sup>. Tekst aktu często składa się z bardzo wielu przepisów (w kategoriach lingwistycznych jest wielozdaniowy) i wysławia normy dotyczące dziedzin spraw regulowanych pod względem wielu aspektów, nawet pozornie tematycznie od siebie oddalonych. W takiej sytuacji szczególną funkcję w zapewnieniu spójności aktu normatywnego pełnią wyrażenia metatekstowe, wskazujące na relacje zachodzące pomiędzy zawartymi w nim informacjami (fragmentami tekstu), jakimi są nagłówki stanowiące element składowy systematyki wewnętrznej. Wskazują one na relacje pomiędzy jednostką systematyzacyjną opatrzoną nagłówkiem a innymi jednostkami systematyzacyjnymi zawartymi w tym samym akcie. Systematyka wewnętrzna polega na podziale tekstu na podstawowe jednostki redakcyjne oraz jego wewnętrzne rozczłonkowanie na poziomie mikrokompozycji i bardziej ogólne partycje przeprowadzone na poziomie makrokompozycji<sup>18</sup>. Wiele sąsiadujących ze sobą podstawowych jednostek redakcyjnych aktu (artykułów, paragrafów) może cechować brak spójności tematycznej, powiązania treściowe występują często pomiędzy znacznie od siebie oddalonymi jednostkami. Wysłowiona przy użyciu nagłówków systematyka aktu wskazuje na te powiązania i miejsce (lokalizację) określonych zespołów jednostek podstawowych w całym tekście, tworzy przy tym układ hierarchiczny, który jest wynikiem stosowania wielostopnio-

---

<sup>16</sup> Powtarzającym się w napisach hasłowych tego typu jest zwrot **organy właściwe**, uzupełniony o bliższe określenie zakresu właściwości, np. *Organy właściwe do wypełniania funkcji oskarżyciela*; *Organy właściwe w sprawach obrotu leśnym materiałem rozmnożeniowym*.

<sup>17</sup> Tekst aktu normatywnego powinna cechować spójność cech semantycznych (koherencja), która jest efektem połączenia wszystkich znaczeń w komunikacie, jakim jest akt normatywny, z wiedzą o świecie adresatów, a także formalna spójność syntaktyczna, strukturalna (kohezja) – na temat rozumienia koherencji i kohezji w polskiej literaturze tekstologicznej por.: K. Kaczmarek, *Interpretacja terminologii związanej z teorią tekstu w aspekcie spójności (aspekt synchroniczny i diachroniczny w kształtowaniu się znaczeń na przykładzie terminów „kohezja” i „koherencja”)*, [w:] *Spójność tekstu specjalistycznego*, red. M. Kornacka, Warszawa 2014, s. 35 i n.

<sup>18</sup> Por. na ten temat: A. Malinowski, *Systematyka wewnętrzna ustawy*, Warszawa 2007.

wych partycji tekstu aktu normatywnego<sup>19</sup>. Nagłówki zawierają metainformację o zawartości semantycznej przepisów aktu normatywnego (tzn. treści zawartej w jednostkach podstawowych i podzbiorach tych jednostek). Organizują tekst aktu normatywnego i wyrażają relacje paradygmatyczne systematyki wewnętrznej. Hierarchii partycji (klasyfikacji mereologicznej) odpowiada hierarchia napisów nagłówkowych, nadawanych członom partycji, które zawierają informacje o relacjach semantycznych, zachodzących pomiędzy treścią przepisów zawartych w poszczególnych jednostkach systematyzacyjnych<sup>20</sup>. Relacje te w szczególności mogą dotyczyć zakresów zastosowania lub zakresów normowania tych norm, które zostały zakodowane w przepisach danej jednostki systematyzacyjnej i są sygnalizowane w napisie nagłówkowym. Napisy nagłówkowe wraz z oznaczeniem rodzaju i numeracją jednostki pokazują strukturę rozłożenia treści w danym akcie, służą do wiązania tematycznego poszczególnych części składowych aktu i wskazują odbiorcy, że ma do czynienia z wypowiedzią jednolitą treściowo i uporządkowaną kompozycyjnie<sup>21</sup>.

Szczególnym nagłówkiem, odnoszącym się do całego tekstu aktu normatywnego, jest jego tytuł<sup>22</sup>. Służy on do identyfikacji aktu i w tej funkcji jest nazwą własną aktu normatywnego, dostarcza też wstępnej informacji o jego treści (funkcja metawypowiedzi, w której tytuł jest integralną częścią aktu). Tytuł sytuuje akt normatywny w systemie prawa<sup>23</sup>. W ustawie tytuł obejmuje (§ 16 ust. 1 ZTP) oznaczenie rodzaju aktu, datę ustawy i ogólne określenie przedmiotu ustawy, tj. napis hasłowy. W tytule (§ 18 ust. 1 ZTP) określa się możliwie najzwięźle, jednakże w sposób adekwatnie informujący, treść ustawy. Określenie przedmiotu

<sup>19</sup> Tego typu struktury mogą być przedstawiane w postaci drzew lub w postaci tabelarycznej. W wielu mniej obszernych ustawach prawodawca nie tworzy układu hierarchicznego wyodrębnionych podzbiorów przepisów i wydzielone części tworzą jednoszczeblowe, poziome rozczłonkowanie tekstu.

<sup>20</sup> Ze względu na funkcje semantyczne nagłówki mogą być traktowane jako specyficzne wyrażenia języka informacyjno-wyszukiwawczego w postaci swobodnych słów kluczowych – por.: W. Babik, *Słowa kluczowe*, Kraków 2010.

<sup>21</sup> Zapewnieniu spójności nie służą napisy nagłówkowe przypisane do podstawowych jednostek redakcyjnych aktu (artykułów, paragrafów), zawierają one jednak informację przydatną w procesie wyszukiwania relewantnej informacji prawnej. W tekstach polskich takich napisów nagłówkowych nie nadaje się, natomiast w aktach unijnych podstawowe jednostki redakcyjne mogą, ale nie muszą, być nimi opatrzone (zob.: wytyczna 15. *Porozumienia międzyinstytucjonalnego z dnia 22 grudnia 1998 roku w sprawie wspólnych wytycznych dotyczących jakości prawodawstwa wspólnotowego*. Przewodnik w języku polskim jest dostępny na stronie: <http://eur-lex.europa.eu/homepage.html?locale=pl>).

<sup>22</sup> Homonimu „tytuł” użyto w znaczeniu napisu wyjaśniającego treść utworu, umieszczonego na początku tekstu (zob.: *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN* – hasło „tytuł”).

<sup>23</sup> Por.: F. Studnicki, *System tytułów w aktach normatywnych*, [w:] *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych ofiarowane Profesorowi Zygmuntowi Ziemińskiemu*, red. i wstęp S. Wronkowska, M. Zieliński, Poznań 1990; też: F. Studnicki, *The System of Headings in Statutory Texts*, [w:] *Second International Conference on „Logic, Informatics, Law”*, Florence 1985, s. 549–555.

ustawy (§ 19 ZTP) może być opisowe albo rzeczowe (gdy ustawa wyczerpująco reguluje obszerną dziedzinę spraw), albo określające ustawę jako wprowadzającą.

Znacznie bardziej szczegółowo jest uregulowana budowa tytułu w publikowanych aktach prawa unijnego<sup>24</sup>, w których napis hasłowy powinien zawierać precyzyjne, kompletne i zwarte oznaczenie przedmiotu aktu i sygnalizować w sposób możliwie zwarte i pełny treść zawartych w akcie przepisów, czytelnie i przejrzysto wskazywać główny przedmiot aktu i obszar, do którego akt się odnosi. W szczególności musi umożliwiać jednoznaczne określenie adresata lub adresatów aktu. W tytule powinny wystąpić wyłącznie słowa, które mają charakter informacyjny i są łatwe do indeksowania. Prawodawca unijny, poza pełnym tytułem, może uznać za celowe podanie skróconego tytułu aktu, w szczególności ze względu na doniosłość danego aktu prawotwórczego, co ma na celu ułatwienie późniejszego przywoływania tego aktu<sup>25</sup>.

W kategoriach logiki napisy hasłowe przypisane jednostkom systematyzacyjnym są nazwami generalnymi<sup>26</sup>: napis nie tylko denotuje (oznacza, jest etykietą) jednostkę systematyzacyjną, ale też konotuje (ma znaczenie, o czym była mowa). Treść (konotację) napisu hasłowego stanowi jedno- lub wieloelementowy zbiór właściwości treściowych lub formalnych, które są charakterystyczne dla każdego z przepisów włączonych do jednostki systematyzacyjnej, oznaczonej tym napisem. Napis jest wyrażeniem metajęzykowym, gdyż jego przedmiotem jest inna wypowiedź prawodawcy, wyrażona w formie przepisów ujętych łącznie w określonej jednostce systematyzacyjnej aktu. O metajęzykowym charakterze napisu hasłowego nie przesądza brak cudzysłowu, gdyż istotna jest intencja legislatora, którą jest wskazanie jakiejś istotnej, jego zdaniem, właściwości fragmentu tekstu, tj. przepisów ujętych w jednostce systematyzacyjnej. Napis denotuje odpowiednią jednostkę systematyzacyjną, a nie jest tytułem tej jednostki. Napisy hasłowe przyjmują najczęściej postać nazw złożonych i są swoistymi zestawieniami kilku słów (zwykle nazw), stanowią nierozzerwalne całości.

Relacje pomiędzy zakresami nazw użytych jako napisy hasłowe są określane najczęściej na podstawie kryteriów logicznych. Dla dwu dowolnych napisów (tj. dla dwu nazw generalnych niepustych) możemy określić relację, jaka zachodzi pomiędzy zakresami tych nazw<sup>27</sup>. Przy poprawnie skonstruowanej systematyce wewnętrznej jest to najczęściej relacja generyczna (nadrzędności i podrzędno-

<sup>24</sup> A. Malinowski, *Teksty prawne Unii Europejskiej...*, s. 74–79.

<sup>25</sup> *Ibidem*.

<sup>26</sup> Nawet wtedy, gdy napis hasłowy jest pisaną z dużych liter nazwą określonej instytucji, należy rozumieć go jako skrót wyrażenia „organ o nazwie...”, gdyż regulacja nie dotyczy jednego indywidualnego obiektu, lecz zmieniającego swój skład i czasami zadania obiektu noszącego określoną nazwę napisaną z dużych liter: np. rozdział V Konstytucji **Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej** reguluje zasady funkcjonowania każdej osoby powołanej na tę funkcję, a nie tylko jednego podmiotu indywidualnego.

<sup>27</sup> W odniesieniu do terminów prawnych przyjmujemy, że są one nazwami niepustymi i posiadają desygnaty.

ści zakresowej, gdy nazwa nadana członowi partycji na niższym poziomie systematyki jest podrzędna w stosunku do nazwy nadanej nadrzędemu członowi partycji, umieszczonemu na wyższym szczeblu systematyki wewnętrznej), ewentualnie relacja mereologiczna (część – całość), relacja współrzędności lub relacja wykluczania. Ponieważ napisy nagłówkowe, wyznaczone dla poszczególnych jednostek systematyzacyjnych zawierają informację o treści przepisów objętych tymi jednostkami, to relacjom zakresowym zachodzącym pomiędzy napisami nagłówkowymi przyporządkowanymi dwu różnym jednostkom systematyzacyjnym odpowiadają (aczkolwiek nie zawsze) analogiczne relacje zakresowe, zachodzące pomiędzy przedmiotami regulacji zespołów przepisów zawartych w tych jednostkach systematyzacyjnych. Z opisanych względów należy stwierdzić, że nagłówki integrują tekst aktu normatywnego, zapewniają jego ciągłość i transparentność.

Stanowiąca napis hasłowy nazwa X zastępuje wyrażenie „jest X-em”, otwiera ono pozycję dla argumentów przedmiotowych, tzn. łączy się z wyrażeniami odnoszącymi się do obiektów fizycznych lub mentalnych, których dotyczą regulacje prawne zawarte w przepisach opatrzonej tym napisem jednostki systematyzacyjnej. Nazwa X jest traktowana jako funkcja ustalająca przyporządkowanie pomiędzy nią samą a opatrzonym tą nazwą zbiorem poszczególnych przepisów zawartych w jednostce systematyzacyjnej. Przyporządkowanie to ma charakter normatywny i jest jednym z elementów (obok innych czynników, jak np. nazwa aktu) branych pod uwagę przez adresata przy ustalaniu zakresu zastosowania zespołu przepisów tworzących jednostkę systematyzacyjną opatrzoną napisem hasłowym.

Napisy hasłowe objaśniają właściwości jednostek leksykalnych odpowiednich dla języka prawnego, jakimi są przepisy prawne, i nie wyrażają bezpośrednio norm prawnych, aczkolwiek mają pewne znaczenie normatywne. Zbiór napisów hasłowych przyporządkowanych zespołom artykułów ujętym w poszczególnych jednostkach systematyki wewnętrznej pozwala na ustalenie terminologii (nomenklatury) napisów hasłowych, rozumianej jako zbiór nazw lub wyrażeń o ściśle ustalonym znaczeniu, używanych przez prawodawcę do redagowania tych elementów nagłówka. Terminologia ta nie tylko umożliwia wskazanie zawartości treściowej poszczególnych zespołów przepisów (jednostek systematyzacyjnych), lecz także przedstawia relacje zachodzące pomiędzy tymi zespołami. Znaczenia poszczególnych słów są wyznaczone przez definicje legalne, w zakresie stosowania których znajduje się napis hasłowy, a w pozostałej części są to znaczenia przejęte z języka prawniczego lub z języka ogólnego. Forma syntaktyczna nazwy przesądza o udziale w napisach hasłowych tych części mowy, które mogą pełnić samodzielnie funkcję nazwy lub są elementami nazwy złożonej<sup>28</sup>. Zasób

<sup>28</sup> Należy jednak mieć na uwadze, że przynależność wyrażenia do kategorii syntaktycznej nazw zależy od sposobu jego użycia. Por.: S. Lewandowski, H. Machińska, A. Malinowski, J. Petzel, *Logika dla prawników*, Warszawa 2015, s. 31 i n.

słownictwa napisów hasłowych jest znacznie uboższy w porównaniu do słownictwa używanego w języku prawnym i ma charakterystyczny skład w zakresie reprezentowanych w nim poszczególnych części mowy<sup>29</sup>. Nazwy użyte w napisie hasłowym zwykle występują w liczbie pojedynczej. Uwagę zwraca fakt dużego udziału nazw abstrakcyjnych oraz takich nazw, które mogą być użyte w odpowiednim kontekście jako nazwy abstrakcyjne (np. **kościół, uczelnia, bank, rynek, przepis**). W napisach hasłowych odnotowano tylko kilka nazw konkretnych (np. **statek, żołnierz, zwierzę**).

Nazwami są przede wszystkim rzeczowniki, funkcję nazwy mogą pełnić również przymiotniki (np. **duży, ważny, szczególny**), imiesłowy przymiotnikowe (np. **przejsiowy, krajowy, majątkowy**), a także czasami przysłowki (np. **drugi raz**) i liczebniki (np. **pierwszy**), zaimki (np. **on, ich, inny, który**). Wymienione części mowy w napisie hasłowym albo są częściami składowymi nazwy złożonej, albo napis hasłowy jest nazwą prostą i pełnią one samodzielnie funkcję nazwy.

Z syntaktyczną formą napisów hasłowych jest związany udział w tych napisach poszczególnych części mowy<sup>30</sup>. Rzeczownik w napisie hasłowym (i w dowolnym innym tekście) jest zawsze nazwą prostą lub elementem składowym nazwy złożonej<sup>31</sup>. Rzeczowniki stanowią najliczniejszy zbiór pod względem pokrycia tekstów korpusu napisów hasłowych i zajmują 57% tekstu tych napisów: jest ich o 19% więcej niż w całym języku prawnym, także o 27% więcej niż w języku polszczyzny współczesnej. Olbrzymią przewagą udziału procentowego rzeczowników w słownictwie można uznać za charakterystyczną dla języka napisów hasłowych.

Przymiotniki zajmują 22% tekstu napisów hasłowych, w napisach hasłowych udział przymiotników jest o ok. 9% wyższy niż w języku prawnym. Jest to związane z tym, że napisy hasłowe pełnią funkcję opisową i informacyjną, wypowiedzi zaś pełniące takie funkcje zawierają więcej przymiotników służących do opisu obiektów lub stanów, lub czynności. Przymiotnik w napisach hasłowych jest najczęściej funktorem nazwotwórczym od argumentu nazwowego, tzn. wchodzi w skład nazwy złożonej.

Mała liczebność czasowników w korpusie napisów hasłowych (ok. 3%) jest związana z tym, że w napisach hasłowych czasowniki są używane wyłącznie do formułowania zdań względnych, podrzędnych przydawkowych, określających własności desygnatów nazwy. Zdania takie pełnią funkcję funktora nazwotwór-

---

<sup>29</sup> Napis hasłowy traktujemy jako ciąg słów i znaków interpunkcyjnych. Słowo rozumiemy jako ciąg liter bez odstępu oddzielony od innych za pomocą separatorów słów takich jak: odstęp, nawias, cudzysłów, znak przestankowy. Słowo jest rozumiane w sensie przedstawionym w pracy: R. Hammer, J. Sambor, *O statystycznych prawach językowych*, Warszawa 1993, s. 20–22.

<sup>30</sup> Podane w niniejszym artykule wielkości liczbowe przytaczamy za pracą: A. Malinowski, *Systematyka wewnętrzna...*

<sup>31</sup> Jako rzeczowniki traktujemy również tzw. nominalizacje czasowników, tj. nazwy czynności i nazwy rezultatów czynności (np. **postępowanie, wykonywanie, finansowanie, działanie** itp.).

czego. Zważywszy na fakt, że napisów hasłowych o budowie obejmującej takie zdania jest niewiele, to w konsekwencji niewiele występuje w tych napisach czasowników. Charakterystyczne dla napisów hasłowych są czasowniki **obowiązywać, dostosowywać**.

Przeciętnie co 13. słowem w napisie hasłowym jest spójnik odpowiadający koniunkcji (**i, oraz, także**), co jest wyrazem tendencji do skrótowego ujmowania nazw charakteryzujących treść zespołów przepisów wyodrębnionych w jednostce systematyzacyjnej, gdyż przy użyciu takiego spójnika można w jednym napisie hasłowym wskazać równocześnie dwa lub więcej tematów, których dotyczą regulacje.

Do prezentacji zróżnicowania zasobu słów wykorzystanego w korpusie napisów hasłowych w porównaniu ze zróżnicowaniem słownictwa języka prawnego oraz ze zróżnicowaniem słownictwa języka ogólnego służy wskaźnik oryginalności słownictwa  $V$  równy stosunkowi liczby słów użytych w tekście jeden raz do ogólnej liczby słów występujących w tekście. Odzwierciedla on oryginalność stylu i zróżnicowanie słownictwa w badanym korpusie tekstów – im jest on większy, tym większy jest udział w słownictwie słów specjalistycznych (niezwykłych i rzadkich). Wskaźniki  $V$  obliczone dla trzech rodzajów tekstów pokazują, że zróżnicowanie słownictwa napisów hasłowych jest prawie trzykrotnie większe (2,73-krotnie) niż zróżnicowanie słownictwa języka prawnego, a zarazem jest dwukrotnie mniejsze w porównaniu do słownictwa języka ogólnego<sup>32</sup>. Świadczy to o bardzo niskim udziale słownictwa rzadkiego w tekstach sformułowanych w języku prawnym oraz nieco większym zróżnicowaniu słownictwa napisów hasłowych, również jednak znacząco niższym w porównaniu do języka ogólnego. Niski udział słownictwa rzadkiego w napisach hasłowych i w języku prawnym wynika ze stosowanych zasad techniki legislacyjnej, dotyczących przystępności tekstu prawnego i związanym z nim ograniczeniem stosowania określeń specjalistycznych, zapożyczeń obcojęzycznych i neologizmów, a także nieużywania synonimów zgodnie z zasadą jeden wyraz – jedno znaczenie, dwa wyrazy – dwa znaczenia.

Kończąc uwagi na temat stosowania nagłówków w aktach normatywnych, należy odnotować, że tematyka formułowania nagłówków nie jest praktycznie poruszana w literaturze teoretycznoprawnej, jedynie nieliczne podręczniki dotyczące poprawnego formułowania tekstów prawnych zawierają bardzo krótkie omówienia roli i konstrukcji nagłówków<sup>33</sup>.

<sup>32</sup> Wskaźnik  $V$  wynosi odpowiednio: napisy hasłowe  $V=0,041$ ; język prawny  $V=0,015$ ; polszczyzna współczesna  $V=0,086$ . Por.: A. Malinowski, *Systematyka wewnętrzna...*, s. 85 i n.

<sup>33</sup> Na przykład: L. H. Edwards, *Legal Writing: Process, Analysis and Organization*, New York–Gaithersburg 2002, s. 293–300; M. Butterick, *Typography for Lawyers: Essential Tools for Polished & Persuasive Documents*, Jones McClure 2010, s. 94–96; A. Enquist, L. Currie Oates, *Just Writing, Grammar, Punctuation, and Style for the Legal Writer*, New York–Gaithersburg 2001, s. 23–25. Polskojęzyczny *Poradnik językowy dla prawników* autorstwa H. Jadackiej (Warszawa, kilka wydań) nie porusza tego tematu.

## THE SYSTEM OF HEADINGS IN NORMATIVE ACT TEXTS

### Summary

Set of regulations extracted in the systematics of normative act shall be accompanied by headings. Headings of systematics unit includes the name of the individual, the ordinal number and the signal inscription, which contains the characteristics of team rules. Name of entity together with its ordinal number identifies the unit and show relationships, in which remains the unit to other systematics units in this normative act. The signal inscription is an expression of metalinguistic and identifies a set of rules included in the systematics unit, based on semantic criteria. The essay proposes a typology of methods for creating signals inscriptions.

The signal inscriptions occurring in the Polish legal language allowed the determination of terminology (nomenclature) signal inscriptions and to discuss the terms of ownership, including ownership of logic and language (grammar). Shows the diversity and originality of the vocabulary used in the signal inscriptions compared to the vocabulary of the entire legal language and general language.

### BIBLIOGRAFIA

- Babik W., *Słowa kluczowe*, Kraków 2010
- Bałaban A., Dąbek D., Kędziora P., Malinowski A. [red.], Pawelec R., Piotrowski R., *Zarys metodyki legislatora*, Warszawa 2009
- Bator A., Gromski W., Kozak A., Kaźmierczyk S., Pulka Z., *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny*, Warszawa 2006
- Butterick M., *Typography for Lawyers: Essential Tools for Polished & Persuasive Documents*, Jones McClure 2010
- Czerny A. I., *Teoria wyszukiwania informacji*, Warszawa 1981
- Edwards L. H., *Legal Writing: Process, Analysis and Organization*, New York–Gaithersburg 2002
- Enquist A., Currie Oates L., *Just Writing, Grammar, Punctuation, and Style for the Legal Writer*, New York–Gaithersburg 2001
- Hammer R., Sambor J., *O statystycznych prawach językowych*, Warszawa 1993
- Jabłońska-Bonca J., *Wprowadzenie do prawa*, Warszawa 2004
- Jadacka H., *Poradnik językowy dla prawników*, Warszawa, kilka wydań
- Kaczmarek K., *Interpretacja terminologii związanej z teorią tekstu w aspekcie spójności (aspekt synchroniczny i diachroniczny w kształtowaniu się znaczeń na przykładzie terminów „kohezja” i „koherencja”)*, [w:] *Spójność tekstu specjalistycznego*, red. M. Kornacka, Warszawa 2014
- Lewandowski S., Machińska H., Malinowski A., Petzel J., *Logika dla prawników*, Warszawa 2015

- Malinowski A., *Systematyka wewnętrzna ustawy*, Warszawa 2007
- Malinowski A., *Teksty prawne Unii Europejskiej. Opracowanie treściowe i redakcyjne oraz zasady ich publikacji*, Warszawa 2010
- Morawski L., *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 2004
- Painter M. P., *Legal writing 201. 30 Suggestions to Improve Readability or How to Write For Judges, Not Like Judges*; <http://www.plainlanguagenetwork.org/legal/legalwriting.pdf>
- Słownik terminologiczny informacji naukowej*, red. M. Dembowska, Ossolineum 1979
- Studnicki F., *System tytułów w aktach normatywnych*, [w:] *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych ofiarowane Profesorowi Zygmuntowi Ziemińskiemu*, red. i wstęp S. Wronkowska, M. Zieliński, Poznań 1990
- Studnicki F., *The System of Headings in Statutory Texts*, [w:] *Second International Conference on „Logic, Informatics, Law”*, Florence 1985
- Wróblewski J., *Zasady tworzenia prawa*, Warszawa 1989

#### KEYWORDS

normative act, systematics, heading, terminology

#### SŁOWA KLUCZOWE

akt normatywny, systematyka, nagłówek, terminologia